

УДК 338.439

Гальцова О. Л.

Класичний приватний університет

Папайка І. О.

Причорноморський науково-дослідний
інститут економіки та інновацій

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуто процес трансформації національної економіки України. Визначено, що в період трансформації економічної системи перед державною виникло завдання забезпечення національної безпеки, в яку включається продовольча безпека. Розглянуто визначення поняття «трансформація». Виділено та запропоновано основні загрози продовольчій безпеці. Зазначено три головні мети аграрних трансформацій національної економіки в Україні. Наведено основні показники для проведення оцінки продовольчої безпеки, згруповано та удосконалено основні напрями регулювання й забезпечення продовольчої безпеки.

Ключові слова: трансформація, нормативно-правові акти, мета, показники продовольчої безпеки, загрози.

Постановка проблеми. Продовольча безпека в умовах трансформації національної економіки включає вплив на забезпечення населення продуктами харчування українського виробника, так як набори продуктів є одним з важливих складових існування населення. Від рівня продовольчої безпеки залежить функціонування окремих галузей економіки, які пов'язані з продовольчим виробництвом (харчова промисловість, сільське господарство і т.п.).

В умовах трансформації національної економіки на засадах інноваційності, релігійних, культурних, наукових та соціальних потреб людини постає актуальним питання забезпечення продовольчої безпеки країни, так як саме відсутність або наявність товарів продовольчого характеру впливають на психологічний й фізичний стан населення, що в свою чергу впливає на економічний та соціальний стан держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування продовольчої безпеки внесли такі фахівці як П. Саблук, Н. Грущинська, О. Гальцова, О. Скидан, В. Настич, Г. Калетнік та інші. Дослідженню трансформації національної економіки присвячено роботи, таких вчених Н. Петришина, О. Зілгалова, Т. Осташко, А. Гриценко, А. Мазур, І. Рижій та ін. Однак дослідження цієї проблеми не можна вважати вичерпними, велика кількість її аспектів ще недостатньо висвітлені, так як недостатньо дослідженими залишаються практичні питання продовольчої безпеки в умовах трансформації національної економіки, яка потребує також оцінки державного регулювання продовольчої безпеки.

Метою статті є поглиблення теоретико-методологічних підходів оцінки регулювання продовольчої безпеки, та визначення сутності продовольчої безпеки в умовах трансформації національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В період трансформації економічної системи перед державою виникло завдання забезпечення національної безпеки, включаючи продовольчу безпеку, що привило в свою чергу до виникнення комплексу нових господарських процесів, які негативно впливають на економіку країни (першочергове це падіння рівня життя).

Необхідно навести визначення поняття трансформація. Наприклад, Н.В. Петришина надає визначення «трансформація – як складний процес перетворення економічної системи, який передба-

чає кількісні та якісні зміни складових системи та сфер суспільного життя» [1, с. 32].

Процес трансформації національної економіки з адміністративно-командної в ринкову економіку має, як позитивні так і негативні наслідки. До основних проблем відноситься інфляційний процес, який вплинув на рівень доходності всіх суб'єктів господарювання та призвів до зниження надходжень до бюджету, дефіциту.

Більшість провідних країн світу продовольчу безпеку відносять до однієї з важливих умов внутрішньо-політичної та соціально-економічної стабільності країни й її зовнішньої незалежності.

На розвиток продовольчої безпеки впливають окремі фактори, які пропонуємо виділити, в якості основних загроз продовольчій безпеці. В різній літературі економічного характеру та офіційних документів виділяють різні варіанти загроз продовольчій безпеці, але спостерігається тенденція до їх розширення та врахування недоліків, які стосуються переходу до транснаціональної економіки. Тому на основі досліджень, автором запропоновано загрози розвитку продовольчої безпеки виділити у дві групи факторів: в ракурсі факторів прямого впливу, таких як економічна стагнація, природні катаклізми, військові дії та факторів непрямого впливу (рис. 1).

На початку трансформаційного періоду однією з основних цілей було взято аграрний сектор для прискореного формування ефективного господаря-власника [2; 3].

Осташко Т.М. при проведенні аналізу аграрних трансформацій в країнах з перехідною економікою, визначив три головні мети аграрних трансформацій в Україні [4]:

- 1) Забезпечення продовольчої безпеки країни.
- 2) Розвиток сільської місцевості.
- 3) Розвиток експортно-орієнтованого сільського господарства.

А. Гриценко зазначає, що в Україні достатньо людських і матеріальних ресурсів для забезпечення харчування населення на рівні раціональних норм, але населення не може пред'явити попит на товари, так як недостатньо заробляють. На заробіток населення впливає структура економіки, рівень продуктивності праці, зайнятість виробництва продуктів харчування [5].

З даних тверджень випливає, що трансформаційна економіка впливає на формування продовольчої безпеки.

Рис. 1. Загрози продовольчої безпеки

Джерело: запропоновано авторами

Продовольча безпека включає захищеність інтересів населення, суспільства і держави, яка гарантує економічну доступність та якість наборів продуктів харчування, та яка виступає основним індикатором соціально-економічного розвитку країни, так як споживання й виробництво продуктів харчування відповідають за збереження здоров'я нації.

Успішність продовольчої безпеки лежить в розвитку аграрного сектору, якщо він самостійно може забезпечувати виробництво, зберігання, переробку й постачання населенню життєво важливих продуктів в необхідній кількості. Крім того успішність продовольчої безпеки залежить від платоспроможності різних груп населення.

Від продовольчої безпеки залежить економічна безпека, з чого випливає залежність національної безпеки. Багато вчених поняття продовольчої безпеки розглядають у контексті економічної безпеки, так як саме до неї включаються напрями подальшого соціально-економічного розвитку в ринкових умовах.

В «Комплексній програмі підтримки розвитку українського села на період до 2015 року» [6] розглядається трактування поняття продовольчої безпеки: «Продовольча безпека держави передбачає захищеність життєво важливих інтересів громадян, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність до життєво важливих якісних та безпечних продуктів харчування згідно з науково-обґрунтованими наборами, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність держави».

Білоруська наукова школа виділяє продовольчу безпеку, як систему яка має ієрархічні рівні «ієрархічно вбудована в комплекс біосоціальних систем вищого рівня, які складаються із взаємопов'язаних підсистем нижчого рівня» [7].

Зазначимо, що в першу чергу продовольча безпека складається з мети, завдання, функцій, об'єктів та суб'єктів, принципів формування, загроз й заходів попередження загроз.

Орієнтуючись на дослідження білоруської школи, можна зазначити, що мета продовольчої безпеки – це захист від внутрішніх й зовнішніх загроз життєво-важливих інтересів населення, а також у безперервному забезпеченні важливих якісних наборів харчування.

Виходячи з мети впливають завдання продовольчої безпеки:

1. Створення стабільних економічних умов.
2. Спрямованість на зменшення бідності населення за рахунок раціональності сфери зайнятості населення, соціальної політики.
3. Забезпечення доступності продовольства за рахунок ефективної аграрної політики.
4. Збільшення місцевих можливостей виробництва продовольства.
5. Оптимізація експортно-імпортних операцій [7, с. 80-84].

Однією з складових продовольчої безпеки України виділяють саме продовольчу незалежність, яка визначає стан продовольчого забезпечення де доступність життєво важливих наборів харчування забезпечується за рахунок українського виробництва.

Як зазначає Скидан О.В. [8] продовольча безпека базується на певних принципах формування, до яких відноситься:

- принцип соціальності – включає спрямованість продовольчої системи й кожної її складової на задоволення потреб населення, щодо життєво важливих наборів харчування;
- принцип комплексності – в основі якого одночасний вплив на всі складові системи продовольчої безпеки;
- принцип системності – включає вирішення економічних, соціальних, екологічних та інших проблем системи продовольчої безпеки;
- принцип адекватності – вибір регуляторів дії, які будуть використовуватись на різних етапах розвитку продовольчої безпеки й в умовах зміни внутрішніх й зовнішніх ринків;
- принцип стійкості – обов'язкове дотримання вище вказаних принципів незалежно від зміни зовнішнього середовища [8].

На основі зазначених вище принципів, виникає необхідність у використанні, ще двох принципів – автором запропоновано використання принципу діагностики й принципу моніторинг, в основі яких буде покладено діагностика поточного стану продовольчої безпеки, формування необхідних заходів для запобігання та виникнення загроз стану продовольчої безпеки, й моніторингу за дотримання рекомендацій.

Потрібно наголосити, що саме формування продовольчої безпеки повинно бути орієнтованим на систему моніторингу, в основі якої буде лежать визначення поточного стану продовольчої безпеки, прогнозування негативних факторів, які можуть вплинути на зниження рівня безпеки.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [9] в основі, якої використання семи індикаторів продовольчої безпеки:

1. добова енергетична цінність раціону людини;
2. забезпечення раціону людини основними видами продуктів;
3. достатність запасів зерна у державних ресурсах;
4. економічна доступність продуктів;
5. диференціація вартості харчування за соціальними групами;
6. Ємність внутрішнього ринку окремих продуктів харчування;
7. Продовольча незалежність за окремим продуктом.

Проте існуючі підходи, потребують вдосконалення, так як у наведених індикаторів не враховуються питання безпеки харчових продуктів та їх якості, завищеними враховуються граничні критерії показників економічної доступності за соціальними групами. На основі дослідження використання показників оцінки продовольчої безпеки різними науковцями й законодавчих методик пропонуємо виділити основні показники, за допомогою яких можна провести оцінку продовольчої безпеки за допомогою рис. 2.

Як бачимо з рис. 2 забезпечення населення продовольством характеризується фізичною наявністю продуктів харчування та ціною доступністю, які саме формують фактичне споживання продуктів харчування й направлене на досягнення рівня споживання.

При оцінюванні продовольчої безпеки важливою умовою є своєчасність та дотримання умов гнучкості, яке зумовлено мінливістю умов функціонування регіону, країни в цілому.

Баланс між виробництвом та споживанням продовольчих ресурсів є основою системи еконо-

мічних розрахунків, які в свою чергу пов'язані з оцінкою рівня життя населення й фактичного харчування.

Пропонуємо розглянути основні питання регулювання продовольчої безпеки за допомогою законодавства України. Правовою основою регулювання продовольчої безпеки є Конституція України, де в ст.1 визначається наша держава, як соціальна. В ст.17 ч.1 Конституції України зазначено, що «захист суверенітету нашої держави та забезпечення її економічної безпеки є найважливішими функціями держави». Ст 48 визначає, що кожен має право на достатній рівень для себе і своєї сім'ї. Ст.50 передбачає право громадян на вільний доступ до інформації про якість харчових продуктів [10].

Авторами згруповано та удосконалено основні напрями регулювання й забезпечення продовольчої безпеки за допомогою рис. 3.

Основним підґрунтям регулювання продовольчої безпеки виступають також міжнародні договори України, обов'язковість яких визначена Верховною Радою України. Крім наведених Законів України вище, до підзаконних правових актів відносяться постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента України, нормативні акти міністерств і відомств у сфері правового регулювання продовольчої безпеки [11].

Але зазначимо, що на даний час не існує нормативно-правового документу, в якому визначенні принципи, мета, завдання, суб'єкти та заходи забезпечення продовольчої безпеки держави, що означає відставання потреб правового регулювання систем продовольчої безпеки держави. Відсутність нормативно-правового документу унеможливує здійснення ефективного управління продовольчої безпеки та викликає некерованість процесів розвитку, деструктивну конкуренцію між елементами системи й нераціональний розподіл їх.

Наголосимо, що законодавчі акти правового регулювання продовольчої безпеки повинні бути адаптованими до відповідних правових та економічних механізмів розвинутих країн. Таким чином виникає потреба до прийняття спеціалізованого нормативно-правового акту, а саме Закону України «Про продовольчу безпеку України».

Зазначимо, що також до регулювання продовольчої безпеки відноситься стандарт ISO 22000, який запроваджено з 01.09.2015 Міжнародною організацією зі стандартизації запроваджено, який включає принципи аналізу небезпечних факторів і визначає положення системи менеджменту

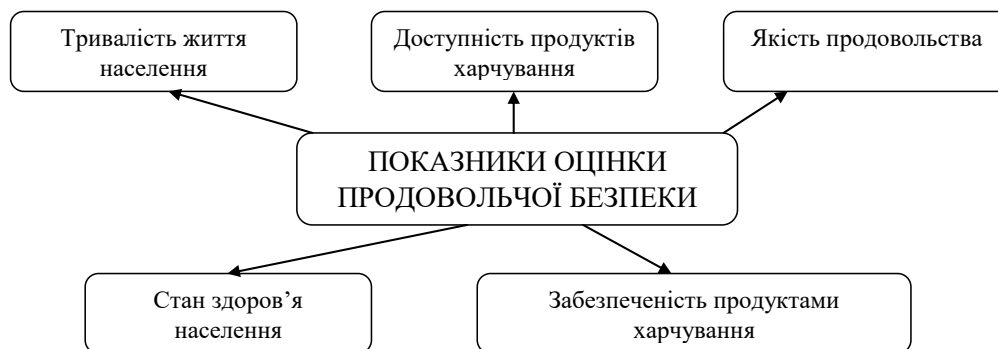

Рис. 2. Показники оцінки продовольчої безпеки

Джерело: розроблено авторами

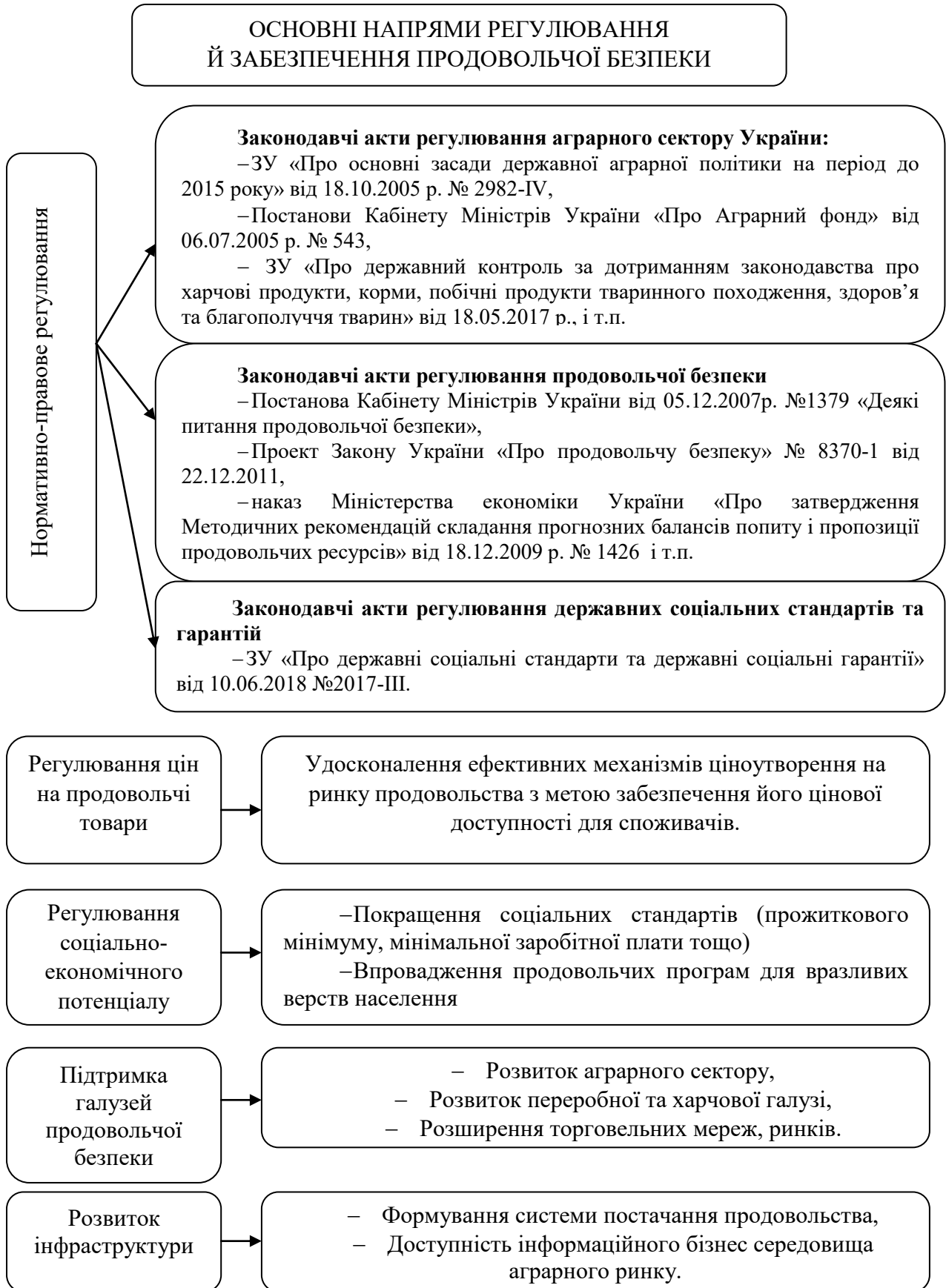

Рис 3. Напрями регулювання й забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: розроблено авторами

харчової безпеки – вимоги до світових виробників продуктів харчування.

«Метою запровадження стандарту ISO 22000 є виготовлення безпечних продуктів харчування в системі «від лану – до столу», починаючи від заготівельників кормів, первинної обробки сировини, без посередніх виробників харчових продуктів, включаючи підприємства-виробники пакувальних матеріалів, харчових добавок тощо» [12].

Провівши аналіз законодавчого регулювання продовольчої безпеки, можна зазначити, що з метою зниження негативного впливу на рівень продовольчої безпеки виникає необхідність у використанні механізмів державного протекціонізму й регулювання (організаційного, правового, економічного і т.п.).

Підтримку з боку держави повинні отримувати всі галузі діяльності продовольчої безпеки, такі як: сільське господарство, харчова промисловість, агропромисловість, переробна промисловість, торгівля. З боку держави повинна контролюватись доступність продуктів харчування для різних верств населення.

Також на основі проведеної оцінки законодавчого регулювання, наголосимо, що існує необхідність у стимулюванні виробництва сільськогосподарської продукції українськими підприємствами-виробниками й реалізацією, яка буде орієнтованою на розвиток експорту з відповідними імпортозаміщенням продовольства, а також необхідність у підтримці збільшення рівні купівельної спроможності населення за допомогою підвищення рівня життя.

Необхідно наголосити, що надійне продовольче забезпечення населення за рахунок власного виробництва є однією з головних функцій держави, так як саме від власного виробництва залежить не тільки продовольча безпека, а й національна безпека країни. Та, якщо врахувати досвід зарубіжних країн, виникає в Україні необхідність розробки власної законодавчо-нормативної бази, в яких буде зазначатись застосування різних напрямів вирішення продовольчої безпеки та проблем пов'язаних з нею й котра буде узгоджуватись з вимогами Світової організації торгівлі.

Висновки. Зазначимо, трансформаційна зміна національної економіки значно вплинула на продовольчу безпеку України. Стратегія формування продовольчого ринку повинна орієнтуватись на купівельну спроможність населення, можливості зміцнення національного агропромислового виробництва, розвитку системи маркетингу, стимулюванні експорту та обмеженні імпорту продуктів харчування. Також виникає необхідність в розширенні державного регулювання ринковими відносинами.

Список використаних джерел:

1. Петришина Н. В. Проблеми трансформації економіки України. *Економіка і право*. № 24.2014. С. 31-38.
2. Саблук П.Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI столітті. Київ. Інститут аграрної економіки Української академії аграрних наук, 2001. 638 с.
3. Зілгалова О.А. Особливості розвитку трансформаційних економік. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18, № 9. С. 48-53.
4. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора: монографія. Київ: Фенікс, 2004. 280 с.
5. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України: монографія: за ред. чл.-кор. НАН України, ДУ «Інститут економ. Та прогнозування НАН України». Київ, 2015. 344 с.
6. «Комплексна програма підтримки розвитку українського села на період до 2015 року» № 1158 від 19.09. 2007 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>
7. Ильина З.М. Продовольственная безопасность: теория, методология, практика. Минск : Институт экономики НАН Беларуси, 2007. 230 с

За умов трансформації національної економіки виникає необхідності управління з боку держави, яке повинно стимулювати виробництво сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів для забезпечення громадян життєво важливими наборами харчування та асортиментами продуктами харчування.

Продовольча безпека базується на певних принципах формування, до яких відноситься: принцип соціальності, комплексності, системності, адекватності, стійкості. Автором запропоновано використання, ще додаткових двох принципів – принципу діагностики й принципу моніторингу, в основі яких буде покладено діагностика поточного стану продовольчої безпеки, формування необхідних заходів для запобігання та виникнення загроз стану.

Зазначено, що саме формування продовольчої безпеки повинно бути орієнтованим на систему моніторингу, в основі якої буде лежать визначення поточного стану продовольчої безпеки, прогнозування негативних факторів, які можуть вплинути на зниження рівня безпеки.

Таким чином, формування продовольчої безпеки за умов трансформації національної економіки повинен також орієнтуватись на принципи доступності продовольства, якості та безпечності.

В даній статі виявлено, що на розвиток продовольчої безпеки впливають окремі фактори, які відносяться до загроз продовольчої безпеки. В різній літературі економічного характеру та офіційних документів виділяють різні варіанти загроз продовольчої безпеки, але спостерігається тенденція до їх розширення та врахування недоліків, які стосуються переходу до транснаціональної економіки. Тому на основі досліджень, автором запропоновано загрози розвитку продовольчої безпеки виділити у дві групи факторів: в ракурсі факторів прямого впливу (економічна стагнація, природні катаклізми, військові дії) та факторів непрямого впливу (зростання населення планети, зміна клімату, падіння посівних об'ємів та площ, розширення людських поселень, використання продовольства в промислових цілях).

Зазначено, основні 7 індикаторів використання продовольчої безпеки, які визначено Кабінетом Міністрів України, проте існуючі підходи, потребують вдосконалення, так як у наведених індикаторів не враховуються питання безпеки харчових продуктів та їх якості, завищеними враховуються граничні критерії показників економічної доступності за соціальними групами.

Тому, на основі дослідження методологічних підходів й використання показників оцінки продовольчої безпеки різними науковцями запропоновано виділити основні показники, за допомогою яких можна провести оцінку продовольчої безпеки.

8. Скидан О.В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики: проблеми інституціоналізації. *Державне управління*. 2010. № 7. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=154>
9. Постанова Кабінету міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки».
10. Конституція України. ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Лушпаєв С.О. Щодо законодавства України про продовольчу безпеку. *Форум права*. 2012. № 2. С. 419–425. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12lscppb.pdf>
12. Желан Г.В. Стратегічні орієнтири забезпечення продовольчої безпеки. Магістерська робота: Тернопільський національний економічний університет. 2018 р. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/27896/1/%D0%96%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D0%93.%D0%92.pdf>

Гальцова О. Л.

Классический частный университет

Папайка И. А.

Причерноморский научно-исследовательский институт экономики и инноваций

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: СУЩНОСТЬ, ЗНАЧЕНИЕ И РЕГУЛИРОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье рассмотрен процесс трансформации национальной экономики Украины. Определено, что в период трансформации экономической системы перед государственной возникла задача обеспечения национальной безопасности, в которую включается продовольственная безопасность. Рассмотрены определение понятия «трансформация». Выделены и предложены основные угрозы продовольственной безопасности. Отмечено три главные цели аграрных трансформаций национальной экономики в Украине. Приведены основные показатели для проведения оценки продовольственной безопасности. Сгруппированы и усовершенствованы основные направления регулирования и обеспечения продовольственной безопасности.

Ключевые слова: трансформация, нормативно-правовые акты, цель, показатели продовольственной безопасности, угрозы.

Galtsova O. L.

Classical Private University

Papayika I. O.

Black Sea Research Institute of Economy and Innovation

FOOD SECURITY: THE ESSENCE, SIGNIFICANCE AND REGULATION IN THE CONDITIONS OF THE NATIONAL ECONOMY TRANSFORMATION

Summary

The article deals with the process of transformation of the national economy of Ukraine. It was determined that during the transformation of the economic system before the state arose the task of ensuring national security, which included food security. The definition of “transformation” is considered. The main threats to food security are identified and proposed. The three main goals of agrarian transformation of the national economy in Ukraine are outlined. The main indicators for conducting the food security assessment are presented. The basic directions of regulation and provision of food security are grouped and improved.

Keywords: transformation, regulations, purpose, food security indicators, threats.